

ШЕВЧЕНКІВСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО

Раїса ТАНАНА

ЗЕМЛЯКИ КОБЗАРЯ – ДОСЛІДНИКИ КНИГ ВРАЖЕНЬ НА ТАРАСОВІЙ ГОРІ

* На обкладинці першої книги вражень тисненням дата – «15/V 1893»; у цій книзі збереглося два записи з датами «11 липня 1896 р.». Датування автора статті умотивоване першим записом, залишеним Лисенком М. В. – «5 червня 1897 р.»

5 червня нинішнього року виповнюється 120 років відтоді, як у першому народному музеї Кобзаря в Каневі – «Тарасовій світлиці*» – з'явилася книга для запису вражень відвідувачів, які приходили вклонитися його священній могилі. Її появі ми завдячуємо вірному охоронцеві поетової могили, талановитому педагогові, журналістові, письменникові Василю Степановичу Гнилосирову.(1836–1900).

Спершу він сам робив записи про людей, які приходили на Тарасову гору. Та були серед них і такі, які хотіли висловити своє враження від перебування на цьому святому місці. Тому вони робили записи на сторінках «Кобзаря», що лежав на столі в Тарасовій світлиці, лишали автографи на ґратках огорожі навколо могили.

І Василь Степанович 1893 року замовляє спеціальну книгу, де Кобзареві шанувальники могли б лишати свої записи. Того ж року її було виготовлено, вона мала назву «Для розписок туристів на могилі Т. Г. Шевченка. Від В. Гавриша 15.05.1893 р.» (Гавриш – це його псевдонім, під яким він, хоч і рідко, але друкувався. Т. Р.)

Та з'явилася ця книга в Тарасовій світлиці лише за чотири роки: раніше покласти її не дозволяла місцева влада. Палкий шанувальник Кобзаря сам і розпочав цю книгу словами Т. Шевченка (Уривок із послання «І мертвим і живим....»):

... І всі мови
Слав'янського люду –
Всі знаєте. А свої
Дастьбі...Колись будем
І по-своєму глаголять,

Як німець покаже
 Та до того ж й історію
 Нашу нам розкаже.
 Отоді ми заходимось

 Чи так, батьку отамане,
 Чи правду співаю?
 Т. Г. Шевченко.
 Виливаю свою душу
 Твоїми словами
 О. Гавриш

Останні два рядки Василь Степанович узяв із своєї поезії «Тарасові Шевченку на той світ» [1, 90]

Цілком зрозуміло, чому саме такими словами він розпочав цю першу книгу вражень. Адже він бачив, що більшість тих записів, що їх робили люди на огорожі навколо могили, на сторінках «Кобзаря», було зроблено російською мовою. А він дуже любив українську мову, що була, за словами його учня Якіма Єрмолаєва, його святиною. Тому, починаючи першу книгу вражень такими словами, він ніби націлював Кобзаревих шанувальників робити записи українською мовою.

Першим, хто поставив підпис у цій книзі 5 червня 1897 року, був відомий український композитор Микола Віталійович Лисенко зі своєю родиною. І відтоді люди почали в книгах лишати не тільки свої прізвища, а й думки, почуття, побажання.

За сто двадцять років зібралось близько 70 томів цього своєрідного літопису любові народної до Кобзаря. Перші чотири книги 1897–1916 рр. зберігаються в Інституті Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Книги від 1917 року і до сьогодні – у фондах Шевченківського національного заповідника.

Сторінки цих книг списали різні люди, в різний час. Перечитуючи ці незвичайні записи на пожовклих від часу сторінках, розумієш, ким був Тарас Шевченко для народу і яка була велика його любов до нього.

Та зрідка траплялись записи не зовсім вдалі, беззмістовні. І це, звісно, викликало обурення у поетових шанувальників. Першим, хто звернув увагу на такі записи в першій книзі вражень, був наш земляк, відомий педагог, історик, публіцист Олексій Олександрович Андрієвський (1845–1902). Коли він відвідував своє рідне місто, завжди приходив до могили свого улюбленого поета Тараса Шевченка. Заходив до Тарасової світлиці, бесідував із довголітнім охоронцем Шевченкової могили Іваном Олексійовичем Ядловським, лишав записи у книзі вражень. І як палкого шанувальника Кобзаря його до глибини душі вразили окремі записи, залишені на сторінках книги вражень. Про це він і пише на одній зі сторінок: «Прошу відвідувачів не писати нічого зайвого, що не стосується особи покійного, а якщо не можете, то залиште тільки підпис» [2, 38]

Не міг залишитися байдужим до беззмістовних записів у книзі вражень і інший наш земляк, уродженець Канівського повіту український хоровий диригент і композитор Олександр Антонович Кошиць (1875–1944). В записі від 6 червня

1898 року він пише: «Серце болить, як дивишся на оці нікчемні марання ледачих брехунів.. Бідні убогі люди! Бідна Україна, котру оці ледарі називають своєю ненькою. Бідна й твоя слава, Тарасе Батьку!...Прости Батьку Тарасе....».[2, 44]

Та чи не найґрунтовніший аналіз записів у першій книзі вражень (1897–1901 рр.) зробив Федір Павлович Матушевський (1869–1919) – український політичний і громадський діяч, публіцист, уродженець Черкащини (м. Сміла). Не раз він приїздив вклонитися священній могилі Кобзаря, і це засвідчують його записи, автографи на сторінках книг вражень. Він не тільки робив записи, але завжди уважно перечитував уже залишені тут раніше. Звертаючись до авторів не зовсім вдалим висловлювань, у своєму записі від 18.06.1898 року він пише: «Не вважаючи на просьбу тих людей які завели цю книжечку, з “більшим поваженням відноситись до нашої національної святині”, наші земляки, на превеликий жаль, поведуться в цій святій місці не так, як би личило їм поводитись, що показується з часом глузливих, а то й огидних написів, що ображають почуття не тільки українців, а взагалі кожної порядної людини». [2, 52]

Пізніше Ф. Матушевський ще повернеться до теми відвідувачів Кобзарєвої могили та їхніх записів на сторінках книги вражень. І 1903 року в журналі «Киевская старина» (№ 2, с. 267–294) опублікує статтю «Посетители могилы Т. Г. Шевченка» Цього ж року стаття вийшла окремою брошурою.

В ній автор дає детальний аналіз записів, залишених поетовими шанувальниками на сторінках книги вражень. Наводить цілу низку хвилюючих записів людей, які приходять до Шевченкової могили за покликом серця, а також записи тих відвідувачів, для яких «немає нічого великого, нічого святого». Зрештою автор наголошує на тому, що варто було б звернути увагу на деякі пропозиції відвідувачів, висловлених на сторінках книги вражень. Зокрема, помістити в Тарасовій світлиці копії мистецьких творів Т. Г. Шевченка, видання його творів, автопортрети.

Це дослідження Ф. Матушевського має для нас велике значення. Адже багато наведених ним записів сьогодні відсутні в наявній книзі вражень 1897–1901 рр.

Такий аналіз записів другої книги вражень 1904–1906 р.р. зробив також уродженець Черкащини (с. Колодисте Тальнівського району), відомий український літературознавець, історик, фольклорист, шевченкознавець Василь Миколайович Доманицький (1877–1910). Він був палким шанувальником Тараса Шевченка, багато і плідно працював над вивченням його життя і діяльності, зокрема над текстологією його «Кобзаря». В 1907 і в 1908 роках за найактивнішої участі й за редакцією В. М. Доманицького в Петербурзі вийшло повне критичне видання «Кобзаря». 1907 року вийшло також одне з найбільших літературних досліджень Василя Миколайовича «Критичний розслід над текстом “Кобзаря” Шевченка». І цікава така деталь: завершував він цю працю у нас на Канівщині, на відомій Михайловій горі, в селі Прохорівці, у В. П. Науменка. А це засвідчує напис наприкінці дослідження: «Михайлова гора над Дніпром. 15.IX. 1906 р.» [3, 365]

Володимир Павлович Науменко, відомий український літературознавець, філолог, етнограф, палкий шанувальник Шевченка, надав велику допомогу В. Доманицькому в підготовці цього видання. Він дозволив йому скористатися тими рукописами Шевченкових поезій, які він мав. За це Василь Миколайович і висловлює В. Науменкові щиру подяку у передмові до цього видання:

«...д. В. П. Науменку складаю щирю подяку тим більшу, що без його щирої мені допомоги всім, що стосувалося “Кобзаря”, не було б і цієї моєї праці». [3, 6]

Про любов і шану до Тараса Шевченка свідчить і те, що Василь Миколайович не раз приходив вклонитися його священній могилі до Канева на Тарасову гору. А про це ми довідуємось із його спогадів і, зокрема, зі статті «На могилі Шевченка», вміщеній у газеті «Рада» (1906, 15.09., № 1) під псевдонімом «Н. Т.». Уже на початку статті він пише: «Щоразу, коли я приїжджаю на Україну, доводиться бувати мені на могилі нашого великого поета Т. Г. Шевченка. От і сього літа довелось мені побувати там. Був гарний, не душний день, як зібрався наш невеличкий гурток, щоб одвідати Тарасову домовину....». Далі Василь Миколайович розповідає про те, як він із друзями, вшанувавши пам'ять поета на його могилі, зайшов до «Тарасової світлиці», дає детальний її опис: «...По боках у ній, коло стін, стоять укриті плахтами ослони; на стінах висять плахтові пістряні рушники, а між ними портрет поета, намальований олійними фарбами... У кутку, у світличці, стоїть стіл, а на ньому книжка, щоб розписувалися туристи...» До тієї книги вони теж зробили запис: «Були на могилі. В. Доманицький, С. Єфремов, Ф. Матушевський, Д. Дорошенко, В. Матушевський, А. Матушевська». [4, 164]

Тут доречно буде нагадати, що ця книга, в яку вони зробили запис, була вже другою. Перша завершилась 1901 роком. Книга за 1902–1903 роки не збереглася.

1904 року внук українського поета-байкаря, палкий шанувальник Тараса Шевченка Яків Петрович Гулак-Артемівський у «Тарасову світлицю» кладе нову книгу, яка називалася «Книжка для приїзжих на могилу Т. Г. Шевченка». Під її назвою Яків Петрович, звертаючись до відвідувачів Шевченкової могили, написав:

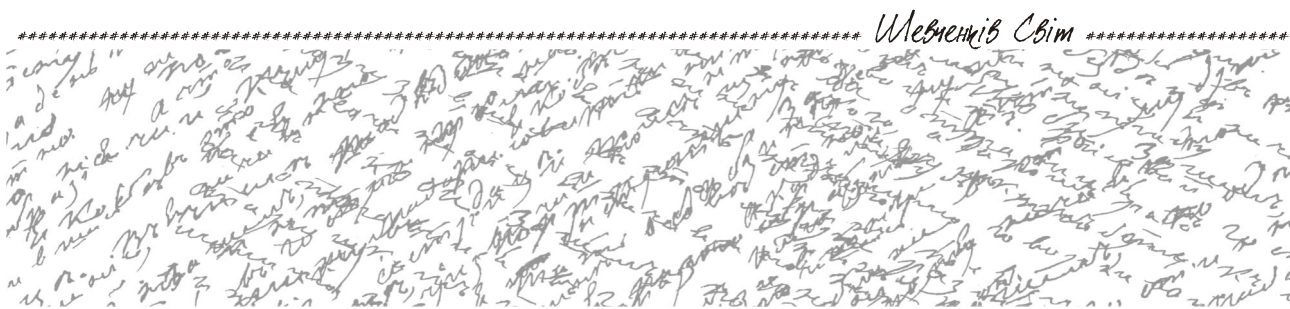
«Прошу щиро обіходитися з книжкою обережно: Не рвать і не виривать листків і не писать таких дурниць, котрі після того довелось би самому ж або виривать, або замазывать чорнилом». [4, 1]

Саме ці слова і вразили Василя Миколайовича, коли він робив запис до книги.

Про це він пише у своїй статті: «Чудний мені здався цей напис, але ще більше я здивувався, коли, розгорнувши книжку, побачив другу невеличку брошуру д. Матушевського під заголовком “Посетители могилы Шевченко”, в якій було зібрано докупи деякі найцікавіші записи давнішої книжки до 1902 року. Приклади тут було подано й гарні, такі, що свідчать про дійсних прихильників батька Тараса, і такі, які не варті доброго слова...» [5, № 1]

Переглянувши цю брошуру Ф. Матушевського, Василь Миколайович почав перегортати сторінки цієї нової книги вражень, започаткованої 1904 року. Як палкого шанувальника Шевченка його дуже вразили не зовсім вдалі записи на сторінках цієї книги. І в своїй статті він пише: «Чи знають такі добродії хоч що-небудь про Шевченка? Хто він був? Як жив і де жив? За що постраждав? І чому це на могилу його за тисячі верстов люди приїжджають? Ні, якби вони знали, то їм би скоріше руки повсихали, ніж вони наважилися отаке писати.» [5, № 1]

Та, на щастя, в книзі, яку гортав наш земляк, було більше хороших записів, і це його порадувало. Він пише: «...є записи, і таких значно більше, які показують, що й справжні сини України приїздить на могилу свого батька і вчителя за для того, щоб побожно поклонитись його кісткам... і якимось ясніше стає на душі, і хочеться вірити, що Шевченко не дурно криваві сльози лив, кари тяжкої зазнавав за «найменшого брата».

Далі в своїй статті Василь Миколайович наголошує на тому, що варто було б прислухатися до деяких порад, висловлених на сторінках книги вражень. Зокрема: «завести продаж “Кобзаря» та інших творів поета, а гроші від продажу повернути на спорядження хати, опорядити сходи до могили».

Завершує свою статтю Доманицький так: «Книжка ця – то відгомін каламутних і чистих хвиль “житейського моря”... І хвилі ті – одні і другі – котяться без упину, одна другу попереджаючи. Минеться негода, ущухне буря – і море стане знову лагідне з водою чистою та прозорою».

1914 року минало 100 років від дня народження Тараса Шевченка. Та царський уряд не лише заборонив відзначати ювілей поета, було навіть заборонено доступ до його могили. Ось як про це згадує наш земляк, український письменник Олекса Кобець

(О. П. Варава): «Місцевий ісправник зобов'язаний був про могилу, а особливо про відвідувачів регулярно доносити жандармському управлінню й губернаторові і вживати відповідних заходів. Мета його турбот про могилу Т. Шевченка поширилася аж до того, що в день сторіччя від дня народження поета – 9 березня 1914 року – величезний загін кінної поліції цілу добу вартував, прихований у найближчому від могили ліску, а на самісінькій могилі, щоб не допустити прочан поклонитися прахові поета, беззмінно вартували, розлігшись на перших ніжних врунах весняної зелені, три, озброєні гвинтівками, стражники...» [6, № 1]

Та коли Кобзаревим шанувальникам не вдалося вшанувати його пам'ять у березневі дні, вони все ж таки прибули до його могили 25 травня 1914 року. Це була традиційна подорож пароплавом із Києва, започаткована ще 1909 року відомим українським композитором, основоположником української класичної музики Миколою Віталійовичем Лисенком. На пароплаві прибуло багато поетових шанувальників, а про це яскраво засвідчують їхні численні записи, залишені на сторінках книги вражень у першому народному музеї Кобзаря – «Тарасовій світлиці». У наявній книзі вражень (1914–1916 рр.), яка і розпочинається записами 25 травня 1914 року, цього дня списано шість сторінок. Не виключено, що їх було більше. Записи за попередні місяці і частково за травень, можливо, конфіскувала місцева влада. Адже до «Тарасової світлиці», за спогадами Олекси Кобця, часто заходив місцевий ісправник Жежелевський, «переглядав записи в книзі відвідувачів, щось собі з неї до нотатника записував, а часом по-варварському виривав окремі аркуші записів – особливо полум'яні і “неблагонадійні”». [6]

Серед численних записів того дня можна бачити автографи Володимира Науменка, Остапа Лисенка, сина композитора М. Лисенка, Софії Русової, поета Арсена Баккалінського та багатьох інших.

Що ж це був за день, що так багато поетових шанувальників прибуло вклонитися його священній могилі? По-перше, 22 травня 1914 року виповнилося 53 роки від дня поховання Т. Шевченка в Каневі на Чернечій горі. По-друге, 25 травня – це був день Святої Трійці. А про це свідчать записи в книзі вражень: «У Клечальну неділю 25 травня 1914 року прийшов до рідного татуса одвідати із Золотоноші, що на Полтавщині», – пише Я. В. Дворник. [7, 2]

«Відвідав Батька Тараса у Клечальну неділю», – такий запис лишив Семен Черненко. Хотілося б зазначити, що в такий день до Кобзарєвої могили приходили численні його шанувальники. «Щороку в дні Зелених Свят на могилі

Т. Шевченка відбувався ніким не заповіджений, ніким не скликуваний, але завжди неодмінно масовий з'їзд почитальників пам'яті поета, що часом їх число доходило до п'ятох – шістьох, або й десятох тисяч» [6], – згадував Олекса Кобець у нарисі «Децо про могилу Т. Шевченка»

То ж не порушили традицію і того ювілейного року. Пароплавом з Києва прибуло багато поетових шанувальників. Був серед них і Микола Кіндратович Вороний. Що засвідчує його автограф у книзі вражень. Перебування біля місця вічного спочинку Кобзаря справило на нього велике враження. Повернувшись до Києва, Микола Кіндратович до газети «Рада» подає статтю «На могилі Генія», у якій, зокрема, ділиться своїми враженнями від перебування на Тарасовій горі:

«...Хочеться лишитись самому на цій великій горі, щоб поринути в задуму, заглибитись думками в таємниці своєї «святая святых», хочеться творити таку молитву і, припавши до лона дорогої могили, плакати чистими, дитячими сльозами...» [8, № 129]

Звісно ж, заходив палкий шанувальник поета і в «Тарасову світлицю». Тут теж його охопили неабиякі почуття. Про них він і пише у вищезгаданій статті: «Коли ми входимо вперше в не знаний ще храм або наближаємось до святого місця, то ступаємо обережно і з затаєною цікавістю розглядаємось кругом. В ту хвилину всю нашу істоту переймає побожний настрій і почуття пошани до того місця.

Те саме чуваємо ми, переступивши поріг Тарасової світлиці. Почувається, що в цій просторій кімнаті, чепурно прибраній рушниками й плахтами, прикрашеної великими портретами поета, витає дух нашого національного Генія. Боязко сполохати урочисту тишу – обмінюємось кількома короткими фразами впівголоса або пошепки». [8]

Перебуваючи в першому народному музеї Кобзаря, Микола Кіндратович звернув увагу на записи відвідувачів у книзі вражень. Деякі з них йому дуже не сподобались. І він виписав їх, а потім проаналізував у статті «На могилі Генія».

Завдячуємо ми Миколі Кіндратовичу і тим, що саме з його статті ми дізналися про те, що наявна книга вражень за 1914–1916 роки містила набагато більше сторінок. До неї входили записи за 1911–1913 роки. У статті він пише: «Під час Зелених Свят, коли я там був, не тільки всю книгу, а навіть палітурки її зсередини було геть-чисто заповнено автографами й записами Тарасових гостей. Величезної книги ледве хватило на якихось 3–4 роки...» [8]

І далі автор аналізує окремі записи за 1911, 1912 та 1913 роки. Та, на жаль, до наших днів не збереглися записи за ці роки зовсім. Наявна книга, як уже згадано, починається записами 25 травня 1914 року і налічує лише 194 ст.

Детальний аналіз книги вражень за 1917–1921 роки зробив безпосередньо наш земляк Олексій Петрович Варва (Олекса Кобець) (1893–1967), український поет, прозаїк, драматург, перекладач і педагог, чие ім'я, на жаль, було надовго викреслено з людської пам'яті.

1924 року, працюючи в редакції журналу «Нова громада» в Києві, під час відпустки у своєму рідному місті Каневі, йому до рук потрапила ця книга, яка зберігалася Канівському сільбудинку. Разом з редактором часопису П. Руденком йому вдалося домовитися із завідувачем будинку взяти цю книгу до Києва для опрацювання. І за деякий час на сторінках «Нової громади» в кількох числах наш земляк опублікував нарис «Прочани на могилі Т. Г. Шевченка». А 1929 року Інсти-

тут Тараса Шевченка в серії книжок, присвячених Держзаповідникові «Могила Т. Г. Шевченка», видає окремою брошурою дослідження О. П. Варави «Прочани на могилі Т. Г. Шевченка». [9] Цю книжечку представлено в експозиції музею.

Спершу Олексій Петрович дає загальну характеристику цій книзі. Наголошує на тому, що вона має не зовсім охайний вигляд, бо «побувала, очевидно, в руках десятків тисяч людей».

Потім указує на те, що чимало сторінок у книзі відсутні і що починається вона від 28 травня 1917 року. Нині ця книга є в експозиції музею у відділі «Історія Шевченкової могили». Вона налічує 247 аркушів або 494 сторінки.

Але, завдяки Олексієві Петровичу, ми довідуємося, що ця книга мала набагато більше сторінок: «На восьми сотнях сторінок книжки, серед десятків тисяч записів, підписів, нотаток...», – пише автор. Виходить, що в цій книзі немає 306 сторінок. Вони зникли. Ось чому ми не можемо відшукати в цій книзі автографи М. Грушевського, В. Винниченка, А. Ливицького та багатьох інших видатних митців України, які приходили в цей час до Шевченкової могили.

Кобзареві шанувальники робили записи в книзі чорнилом, тушшю, а найчастіше олівцями: простим, коричневим, фіолетовим, червоним. У цих записах нашого земляка вразило ще й те, що майже не трапляється «крамольних записів». «Найбільше вражають у теперішній книзі, – пише Олексій Петрович, – записи – скарги на те, що на Україні діється, майже чи не на кожній сторінці читаємо одноманітне:

*Ой, Тарасе, батьку милий
Встань із домовини
Та подивись, що діється
Тепер на Україні:...»*

Ця брошура О. П. Варави становить для нас велику цінність тим, що в ній можна знайти багато записів, яких тепр немає в книзі вражень за 1917–1921 роки.

Дослідженням записів у книгах вражень 1897–1964 років займався і відомий український літературознавець В. К. Костенко. І як результат, 1964 року вийшла його книжечка «Стежки до Кобзаря» (Київ, 1954). Автор не лише наводить записи із книг вражень, а ще й робить соціологічне дослідження відвідувачів Тарасової гори, розповідає про історію Шевченкової могили, про вшанування пам'яті поета, особливо в ювілейні 1961 та 1964 роки.

Велику роботу щодо вивчення цих своєрідних літописів Тарасової гори провели наукові співробітники Шевченківського національного заповідника в м. Канів. І як результат: у видавництві «Промінь» (м. Дніпропетровськ) двічі видавали книгу «Із книги народної шани» (1976 та 1989 р.р.). Передмову до них писав відомий український письменник, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка О. Т. Гончар.

1991 року, 3 серпня, на території Шевченківського національного заповідника, неподалік від музею, було відновлено перший народний музей Кобзаря – «Тарасова світлиця», яка розміщалася в одній із кімнат хатини довголітнього охоронця Шевченкової могили Івана Олексійовича Ядловського. І звід цього дня тут теж з'являється книга вражень, до якої люди записують свої думки, побажання ось уже 25 років.

Рік відновлення Тарасової світлиці – це рік початку нової сторінки історії нашої держави України – здобуття нею незалежності. Саме про таку Україну мріяв Тарас Шевченко. Все своє життя він пов’язав із її долею. Тому цілком закономірно, що в своїх записах люди дякують поетові за незалежну Україну.

До 25 – річчя від часу відновлення Тарасової світлиці за матеріалами книг вражень, що пишуться в ній, автором цих рядків була підготовлена книга «Тут Шевченків дух і пахощі України» (Черкаси, Вертикаль, 2016). З неї читачі можуть дізнатися про те, як люди сприйняли і сприймають цей відновлений перший музей Кобзаря.

Сподіваємось, що ці літописи любові народної до Кобзаря і надалі привертатимуть увагу дослідників його життя, діяльності і вшанування пам’яті.

Список використаної літератури

1. «Зоря». – 1893. – № 5.
2. Книга вражень 1897–1901 рр. ІР НБУВ. – Ф-І, № 7451.
3. Доманицький В. Критичний розслід над текстом « Кобзаря Шевченка». – К.: 1907.
4. Книга вражень 1904–1906 рр. ІР НБУВ. – Ф-І, № 774.
5. «Рада» – 1906, 15.09.
6. Олекса Кобець. З нарису «Дещо про могилу Т. Шевченка» // Чернеча гора. – 1993., № 2.
7. Книга вражень 1914–1916. ІР НБУВ. – Ф-І, № 776.
8. «Рада», 1914, 10.06, № 129.
9. Ол. Варава. Прочани на могилі Т. Г. Шевченка. – ДВУ, 1929.

